

LA PENÚLTIMA PARAULA SOBRE L'ETIMOLOGIA DE JUNEDA

Pere BALAÑÀ i ABADIA

No sé si algú s'ha dedicat mai a recollir sistemàticament la bibliografia existent sobre el poble de Juneda (les Garrigues).¹ Si fos així, segur que un nombre considerable de referències tracten en concret de l'etimologia del topònim local. Personalment fa anys que hi he dedicat una atenció específica.² Avui dia, però, publicat ja el volum corresponent de l'*Onomasticon Cataloniae* de Joan Coromines (el IV, de l'any 1995), que per ara admitem com la darrera paraula, únicament en termes temporals, potser cal fer-ne un cop més algunes observacions. Perquè, i això ho hem de tenir tots ben clar, en etimologia no existeix gairebé mai la certesa definitiva, assolible només si tenim documentada l'acta de naixement d'un nom de lloc, costum que era molt poc freqüent en els temps pre-moderns a les terres catalanes.

Partiré, doncs, de les conclusions de l'eminent filòleg, que resumeixo d'una banda, i completo i matiso de l'altra, en tres aspectes bàsics: 1) les grafies més reculades dels topònims; s) la interpretació etimològico-filològica, i 3) les explicacions topogràfico-semàntiques.

1) Coromines esmenta les variants següents, datades cronològicament: *Joneda* (1155), *Juneda* (1169), *Juneta* (pels volts de 1170), *Juneda* (1172), *Iuneta* (1186), *Juneda* (1189), *Juneta* (segle XIII), *Juneda* (1243-1250 i de manera generalitzada a partir de mitjan segle XIII), *Juneta* (1276), *Juneda* (*crònica de Jaume I*), *Iuneta* (1336) i *Iuneda* (1359).

Ara hi podem afegir: *Iunete* (1173), del *Llibre Verd* de l'Arxiu Capitular de Lleida, foli 223; *Iuneda* (1175), extret del *Cartulari de Poblet*, *Iuneda* (1231), present a la carta de població de Verdú;³ *Juneta* (1258), en una concessió de Jaume I feta a un tal Bernat, originari del poble, durant la repoblació del País Valencià; *Junheda* (*Crònica* de Bernat Desclot, de la segona meitat del segle XIII); *Juneda*, al fogatjament de 1365-1370; *Iuneda* (1486) i *Iuneda* (segle XVII).⁴ I és ben estrany. tanmateix, que el lloc no sigui ni tan sols citat a la *Ordinatio ecclesiae Illerdensis*, atorgada pel bisbe Guillem Pere de Ravidats el 29 d'abril de 1168, en un document en què apareixen Ratera, Raïmat, Sudanell, Bell-lloc, Alcoletge, Alamús, Castelldans, Castellot (=La Floresta), Gimennells, Sucs, etc.⁵ Poc temps després, el 15 de juliol de 1173, l'església de Juneda recuperava els delmes que abans eren pagats a Guillem de Montcada. D'aquella absència, per tant, n'hem de deduir

que molt probablement aleshores (1168) Juneda devia ser un llogaret sense massa importància.

En resum, i per ordre cronològic, doncs, en conservem aquestes grafies: *Joneda*, *Juneda*, *Iunete*, *Juneta*, *Iuneda*, *Junheda* i *Iuneta*. Les grafies *Junieta* i *Iunietta* són recents i “cultes” perquè han nascut arran d’una interpretació etimològica del nom de lloc a partir del nom propi de persona llatí *Junius*. Per consegüent, sembla vàlida la prioritat de l’esquema consonàntic “J-N-D” (“I” és tan sols una variant escrita de la pronúncia “J”) i d’una vocalització inicial del tipus “O-E-A” o “U-E-A”. I aquest model pot correspondre, efectivament, a un ètim àrab en femení diminutiu (*bāldabulāyda* “poble-poblet”), atès que el diftong àrab *āy* es va resoldre generalment en el so català d’*e* oberta. Així, per exemple, amb l’article àrab *al-* avantposat, tenim *Al-qulāy’a* > Alcolea (l’equivalent del *Joneda* més antic).

2) Per a aquest “model”, Coromines accepta i argumenta un ètim àrab precís després d’haver-ne assenyalat, sense cap altra explicació complementària, l’origen àrab als *Estudis de toponímia catalana*. Diu textualment a l’*Onomasticon Cataloniae*: “Es tracta ben segur de l’àrab *junāyna*,⁶ diminutiu de *jānna*, que primordialment vol dir ‘jardí’ i pertanyia a l’àrab general i de tots temps; és el diminutiu conforme al tipus general dels diminutius... *Junāyna*, contret en *Junena*, sofrí una dissimilació en *Juneda*: inevitable, majorment estant orientada pels incompatibles noms de lloc *Fulleda*, *Pineda*, *Avellaneda*, *Castanyeda*, *Roureda*, *Freixeneda*, ext. (influència reflectida per la falsa llatinització *Iuneta*, ben tardana en la documentació)”.⁷ Podem afegir-hi aquí, que, en àrab, *Junāyna* també és un nom propi de persona femení.⁸

Cal dir que en realitat la variant *Juneta* no és tan “tardana”; només s’han escoltat quinze anys entre 1155 i 1170, data exacta de redacció dels *Termini Antiqui Civitatis Ilerde*: “... et sicut aqua vertit usque in *femosam*, et est infra terminum *iuneta* cum suis terminis que est de *ilerda*”.⁹ Juneda, pel seu suposat ètim, en opinió de Coromines restaria “agermanada”, sens dubte, amb Junera, poble de Màlaga, i, tan sols “potser” amb Zuñeda, poble de Burgos. L’única dificultat que hi troba en aquest darrer topònim és que “és molt al Nord”. La dissimilació, en el cas de Junera, hauria estat *n-n* > *n-r*, en lloc de *n-n* > *n-d*.

No discutiré l’explicació fonètico-evolutiva de l’ètim proposat perquè, en aquest camp, la solidesa dels arguments de Coromines és notòria i anàloga a la de molts altres topònims explicats per ell. Únicament vull fer constar que el mateix filòleg coneix altres interpretacions alternatives (*Joanet*; *al-Junāyid*, nom propi àrab de persona –per què amb l’article davant?–; i *Juncus*),¹⁰ circumstància que resumeix dient: “Descarto en canvi altres supòsits que hom ha fet o podria fer”.¹¹ I aquesta postura sí que és rebutjable. Si ho entenem al peu de la lletra, la darrera paraula ha estat dita. És cert que abans hom n’havia donat moltes altres explicacions (vegeu les notes 2 i 9), i, personalment, jo m’he desdit sense complexos i per escrit de la que havia insinuat a *Els noms de lloc de Catalunya*, on assenyalava també l’essència de la teoria de Coromines.¹²

3) Pel que fa a l’aspecte semàntic del nom de lloc, Coromines, amb molta desimboltura, explica com el mot àrab *jānna* “jardí” havia pres el significat de “casa de plaer als encontorns d’una vila” i com el diminutiu *junāyna* feia referència especifi-

cament a un “jardí on es cultiven arbres fruiters”. Aquest mot fins i tot hauria donat origen a l’adjectiu *junaynatí* “jardiner”. I, per reblar el clau amb l’estil quasi literari que caracteritza tota l’obra del filòleg, amplia les dades afirmant taxativament que “sens dubte Juneda fou una casa de plaer, ‘la torre, el xalet’ (que diríem) del rei moro de Lleida: poble a l’abast de mitja hora, a cavall, des de la ciutat, i en clima ja més fresc (150 m més alt), lluny de l’enxubament de la ribera del Segre”.¹³ Gairebé només ens faltaria saber el nom d’aquest “rei moro de Lleida” i la data precisa en què va decidir fer-se el “xalet” a Juneda.

Bé, doncs, si admetem l’encert de Coromines, podem augmentar les dades sobre el significat material –no només filològic– de *jänna* en l’àmbit de l’agricultura andalusina gràcies a un magnífic estudi recent¹⁴ que distingeix amb cura els diferents tipus d’explotacions agràries: *räh’ al* (rafal), *qärya* (alqueria), *münya* (*almúnia* en el català medieval),¹⁵ *jinän* –plural de *jänna*–, *kurmät*, *riyäd’ ät*, *bas.sätin* (els tres sinònims de “jardins”), *d’ äy’ a* (aldea), *mäjjar* o *mäxjar* (l’ètim de l’Aleixar), *märj* (en la toponímia catalana generalment amb un nom propi de persona posposat –Margalef–: “el lloc de pastura propietat de...”), etc. En resum, els jardins d’Al-Andalus eren de tres tipus: *jännal/jinän* (singular/plural), equivalents a horts –aleshores Juneda hauria estat un “hortet” més que no pas un “xalet”; *kärm/kurmät* i *bustän/bas.sätin*, amb conreus d’arbres fruiters; i *räwd’ alriyäd’*, jardins per a gaudir del temps lliure, per al pur plaer de fruit de la natura. Els horts eren uns recintes tancats, amb parets o murs baixos, que es podien regar, situats prop dels rius i rieres i també dins del perímetre de les ciutats, dividits en parcel·les quadriculades de pocs metres quadrats de costat i vinculats els uns als altres per les conduccions de l’aigua de regatge, que podia ser aprofitada ensems per molins propers, i pel seu repartiment entre els hortolans (*fal.läh’ a*, gerents, llogaters o propietaris dels horts, i *mutaqabilün*, els qui pagaven les alcabales). En certa manera, per consegüent, és admissible que Juneda podria haver correspost a aquesta categoria de propietat agrària, sobretot tenint en compte que, precisament per la seva escassa importància no surt documentada mai en textos àrabs, els quals, en canvi, sí que esmenten les “almúnies”.

Ara bé, això no lliga massa amb tres circumstàncies posades de relleu pels primers documents llatins posteriors a la repoblació: 1) els *Termini Antiqui Civitatis Ilerde*, de l’any 1170, text que conté les fitacions termenals del territori de Lleida tal i com havien estat delimitades durant la dominació islàmica “antiqui termini Ilerde quando sarraceni terminauerunt Ilerdam”,¹⁶ parlen del “terminum Iuneta cum suis terminis que est de Ilerda”. És lògic que un “hortet” tingués a la vegada termes que depenguessin d’ell? 2) Com hem vist, la fita del torrent de la Femosa¹⁷ és citada com a límit inferior del terme de Juneda, però la fertilitat de les terres del poble i la seva producció frutera no s’expliquen històricament sinó fins a la construcció del canal d’Urgell, quan l’arboricultura oleícola donà pas a la frutera.¹⁸ 2) Sabem que la suposada possessió del “rei moro de Lleida” era situada al bell mig d’una *almúnia* anomenada Manresana o Manreana, cedida al monestir de Poblet per Guillem de Cervera l’onze d’octubre de 1175: “almoniam que vocatur Menresana que est in termino de Iuneda”.¹⁹ Segons l’estudi citat sobre l’agricultura andalusina, una *münya/munän* estava constituïda per la residència del propietari, que podia ser tant el sobirà com un particular adinerat, envoltada per jardins d’esbarjo, cases, torres de defensa, eres

grans, palomars, corrals i bones terres de conreu.²⁰ No hi ha dubte que en temps islàmics era més important una almúnia que un “hort” (*jänna*) i, lògicament, molt més que un “hortet” (*junäyna*). Sembla evident que un “jardinet” –*junäyna*–, com prefeix entendre-ho Coromines, no podia de cap manera constituir una jurisdicció en què s’inscrivís una almúnia. Per això aquestes apareixen indistintament a la documentació àrab²¹ i a la llatina: “Retineo michi et successoribus meis Almunia de Segriano cum terminis suis” i “et cum medietate almunia de Arinor”, a l’esmentada *Ordinatio ecclesiae Illerdensis* (1168);²² “almunia de Çaalmedina” (1089); “almunia de Tabaz” (1083); “almunia de Sancta Maria de Solsona (1089); “almuniam que fuit de Aviuniz et de Ceida” (1107).²³ Per cert, remarquem que els documents immediatament anteriors o posteriors a la conquesta de Lleida acostumen a traduir les *almúnies* aràbigues pel terme llatí *turres*.²⁴

D’una altra banda, per a la gent nadiua del poble, i com sempre agraeixo l’opinió autoritzada de l’amic Josep Maria Albaigès i Olivart, autor de la monografia més recent sobre les característiques de l’indret (vegeu la nota 2), és bastant impensable que en unes terres com les del nucli urbà de Juneda, a pesar de la proximitat relativa de la Femosa, hi hagués uns “jardins” o “horts”. Encara a mitjan segle XIX, Madoz resumeix: “JUNEDA: v, con ayunt. de la prov., dióc. y part. jud. de Lérida (4 horas) -i també llavors s’hi anava a cavall o, com a màxim, en diligència– ...SIT. al pie de un cerro que se eleva algo más que las casas, próxima á la carretera que se está construyendo para ir desde Lérida á Tarragona, combatida por los vientos del N. y S. ...próxima á la v. hay 1 balsa que sirve para abrevadero de los ganados, está SIT. á la salida SE. de la pobl. inmediata al camino que va á Puiggrós: también á dist. de 1/2 hora al NO. se encuentra otra de aguas muy esquisitas, de que se sirven los vec. para beber y demas usos domésticos... corre un pequeño reguero que viene de la parte de Espluga Calva, cuya agua bien aprovechada, da impulso á las ruedas de 3 molinos harineros, á pesar de que en la estación de verano escasean estas mucho, llegando á faltar completamente en algunos años. El TERRENO, sumamente fértil, es muy a propósito para cereales, hallándose casi todo él cubierto de muchos olivos y viñedos... y sus PROD. son aceite en abundancia, trigo, cebada y vino”.²⁵ en qualsevol cas, no hi quedava cap record, segons que sembla, dels arbres fruiters de l’època islàmica.

Entenent que l’aportació de Joan Coromines a l’explicació de l’etimologia de Juneda és molt elaborada i, fins i tot, potser realment encertada, opino que, tanmateix, puc tornar una altra vegada a proposar l’alternativa antroponímica, a partir d’un nom propi de persona àrab, per dos motius justificats:

1) Perquè la toponímia dels *Termini Antiqui Civitatis Ilerde* (1170) en van plens, de noms personals aràbics: Abihumet, Albulei, Çayda, Avinfamar, Albaxig, Avinabita, Cidamon, Monof, Avin pelach, Alboatab, Avinaçalon, Velosel (?), Alroge, Çalmedina (nom de càrrec administratiu), Auincalof, Auinsigri, Auinfortunyols, Açlen tabach, Avinfere, Avinuniç, Vaçariça (?), Abalachin, Abdalaçiç, Abdagag i Auin baxir²⁶. També a partir del mateix Coromines es pot insistir en aquesta dada: “Altrament notem que, entre els noms de partides del terme de Juneda, col·leccionades per Mn. Segura... hi ha força arabismes: Margalef [*märj H*] *àlaf*” la pastura de

H"älaf"], Biniferri [Ibn Ferro], Safrà, Eixalà, Curiola > alqueriola".²⁷

2) Perquè ara ja no cal adduir un hipotètic nom propi *Junäyda* (feminització de *Junäyd*), sinó que, a més a més del mateix *Junäyd*,²⁸ usual de sempre, he pogut identificar un concret *Junàda*, nom propi (en àrab *ism`älam*) d'un rebesavi d'Abú `Äbd Al.läh ibn al-Qàs.sim ibn H"älid, conegut també com Ibn al-Qàs.sim, com al-Imàm (el que dirigeix la pregària a la mesquita), i com al-`Utaqí per la seva ascendència tribal.<sup>29</sup> Com que aquest Abú `Äbd Al.läh, que no era andalusí,³⁰ va morir l'any 191 de l'hègira, corresponent als anys 806-807 del còmput cristià, podem deduir que el seu rebesavi vivia aproximadament durant la primera meitat del segle VIII, època de la conquesta musulmana d'Al-Àndalus, efectuada a partir de l'any 711. Així, doncs, el nom propi *Junàda*, malgrat que poc freqüent en el repertori onomàstic àrab,³¹ també podia haver estat adoptat per alguns musulmans andalusins. De fet, més d'un deu per cent dels noms propis masculins àrabs tenien terminació femenina en temps medievals segons un buidatge que n'he fet recentment sobre un total de més de 1.200 (*`Äbda*, *`Alqama*, *`Amíra*, *`Äntara*, *`Är`iyya*, *`Üqba*, *H"afàja*, *H"als`a*, *H"äyra*, *Lubàba*, *Mas.sàrra*, *Mäslama*, *Mu`äwiya*, *al-Mugíra*, *Näjda*, *Qutäyba*, *Rabí`a*, *Salàma*, *Sälma*, *T"älaba* i *Umäyya*, per citar-ne alguns exemples representatius).³² L'evolució fonètica d'aquest possible ètim *Junàda* hauria acabat essent també "Juneda" pel fenomen conegut com *imela*: reducció del timbre de la vocal "a" accentuada vers una "e". Aquesta, al meu entendre, és la penúltima paraula sobre l'etimologia de Juneda.

NOTES

1. A la bibliografia citada dins la *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, volum 10, 1983, pàg. 504, no s'hi cita cap estudi monogràfic sobre la localitat. Però almenys coneixem el de Ramon Arqués Gorgues, *La vila de Juneda*, publicat l'any 1925.
2. Fruit de la qual puc citar alguns treballs. De Josep Maria Albaigès i Olivart, *Encara més sobre el nom Juneda*, "Fonoll" (Juneda), nº 1 (desembre 1978), 2 pàgs. sense numeració; *Junieta compleix cent anys*, dins el programa de *Festa Major de Juneda 1990*, Juneda, [Ajuntament], agost 1990, 5 pàgs. sense numeració; i diversos articles recopilats dins *L'evolució urbana de Juneda*, Juneda, Casa de Cultura, 1978, 20 pàgs. De Pere Balañà i Abadia, *Una etimologia aràbiga per a Juneda*, "Fonoll" (Juneda), nº 20 (febrer 1982), pàgs. 27-30; *Encara més entorn del topònim "Juneda"*, "Diario de Lérida" (Lérida), 2 de desembre de 1984, pàg. 11; *Juneda, avantguarda del regne sarraí de Lleida*, "Fonoll" (Juneda), nº 35 (desembre 1984), pàgs. 43-44; *Juneda, un nom i un document important*, "Fonoll" (Juneda), nº 51 (primavera 1990), pàg. 56-60; i la breu síntesi inclosa dins *Els noms de lloc de Catalunya. Aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, Barcelona, Generalitat de Catalunya ("Població i territori", 5), 2ª de., 1990, pàg. 131. De Joan Eusebi García i Biosca, les breus consideracions que dedica a l'etimologia del topònim a *Els orígens dels termes de Lleida. La formació d'un territori urbà (s. XI i XII)*, Lleida, "La Mañana-Ajuntament d'Alguaire. Patronat Municipal "Josep Lladonosa i Pujol" ("Col·lecció Josep Lladonosa"), 1995, pàgs. 161-162. De José María Piñol Aguadé, *En torno al nombre (Juneda)*, "Diario de Lérida" (Lérida), 5 de setembre de 1984, pàg. 15. Finalment, de mossèn Joan Segura, *Excursió particular*

- a *Juneda*, Cervià, *Ulldemolins*, *Borjas d'Urgell* y *Castelladasens*, *Tárrega* y *Verdú*, "Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana" (Barcelona), XII (1890), on es descobreixen les petjades islàmiques en la toponímia d'aquelles contrades (Borges, Curiola, Eixalà, Margalef, Safrà, Vimbodí, Vinaixa, Vinferri, etc.).
3. José Mª Font Rius, *Cartas de población y de franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, C.S.I.C., volum I, pàg. 364, document n° 255.
  4. García i Biosca, *op. cit.*, pàg. 161, notes 106 i 107, i *Els castells catalans*, Barcelona, Rafael Dalmau, volum VI/1, pàgs. 196-197. A *Una etimologia àrabica per a Juneda*, *op. cit.*, citava, a més a més, formes documentades els anys 1285, 1395, 1464 i 1585.
  5. Jaime Villanueva, *Viaje literario a las Iglesias de España*, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, volum XVI, 1851, pàgs. 252-259.
  6. Unifico els criteris de transliteració d'acord amb els criteris desenvolupats al meu *Lèxic usual català-àrab àrab-català*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, pàg. 7, perquè mai no cal utilitzar els signes diacrífics que sovint "destorben" el text. Així, on aquí escriu *Junäyna*, a l'*Onomasticon* s'hi ha escapat una vegada *Gunäina*, sense el signe "v" petit damunt la "G".
  7. *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial-"La Caixa", volum IV, pàg. 486b/24-28 i 47-53.
  8. Abdul Wahid Hamid, *The book of muslim names*, pàg. 13c.
  9. García i Biosca, *loc. cit.*
  10. L'ètim antroponímic àrab va ser suggerit primerament per Rodrigo Pita Mercé, al qual segueix Coromines a vegades, malgrat les errades notables que es descobreixen en els seus treballs sobre la toponímia àrabica de la Catalunya Nova, acceptat per Josep Mª Albaigès a *Encara més sobre el nom Juneda*, *op. cit.*, i reprès per mi mateix en diverses ocasions. Hom també havia pensat en l'àrab *jünd* "divisió de tropes, zona governada pel cap del *jünd* o colonitzada per soldats d'un cert regiment o d'alguna procedència geogràfica determinada", que Coromines addueix com a ètim bàsic dels topònims catalans *Jondal* i *Junda* (*Onomasticon Cataloniae*, volum IV, pàgs. 485b-486a). *Juncus* havia estat proposat per Samuel Gili Gaya; Ramon Arqués ofería una *Junieta* derivada del nom propi de persona llatí *Junius*. Del període pre-romà, conec la hipòtesi celta de Ramon Josa, amb el significat de "cruïlla de camins". Citaré encara la de José María Piñol Aguadé (vegeu la nota 2), basada en la hidronímia, que vaig criticar durament a *Encara més entorn del topònim "Juneda"* (vegeu també la nota 2).
  11. *Onomasticon Cataloniae*, volum IV, pàg. 487a12-13.
  12. Balañà, *Juneda, un nom i un document important*, *op. cit.*, pàg. 57, que recull García i Biosca, *loc. cit.*, quan ja havia estat rebutjada feia anys.
  13. *Onomasticon Cataloniae*, volum IV, pàg. 486b29-53.
  14. Vincent Lagardère, *Campagnes et paysans d'Al-Andalus (VIII-XV s.)*, París, Maisonneuve et Larose ("Islam-Occident", IX), 1993. Li he dedicat una ressenya molt favorable que apareixerà properament al "Anuario de Estudios Medievales" (Barcelona).
  15. Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial-"La Caixa", volum I, 1980, pàg. 220a14-33.
  16. García i Biosca, *loc. cit.* El text havia estat publicat feia anys per l'amic Ramon Petit i Miret, com a apèndix de la seva tesi de llicenciatura (1970), titulada *Contribución al estudio de Lérida según las fuentes árabes* (Universitat de Barcelona, Departament de Filologia Semítica). Estudi inèdit, en tinc una còpia gràcies a l'amabilitat de l'autor.
  17. Sense explicació etimològica al volum IV de l'*Onomasticon Cataloniae*, on hauria de figurar a la pàg. 205a.
  18. Article de Joan Rebagliato a la *Gran Enciclopèdia Catalana*, volum 8, pàg. 801.